

Wstęp

Przedmiotem niniejszej pracy jest teoria interpretacji opracowana przez austriackiego filozofa prawa Hansa Kelsena. Studium koncentruje się na analizie historycznej i komentarzu podstawowych założeń jego koncepcji interpretacji prawa z punktu widzenia współczesnej filozofii.

Na wstępie należy wyjaśnić, że zgodnie z potocznym rozumieniem określenie „wykładnia prawa” jest synonimem pojęcia „interpretacja prawa” i oznacza – najogólniej rzecz ujmując – ustalenie znaczenia i zakresu określonego tekstu prawnego. Interpretacja stanowi jedno z najważniejszych zagadnień filozofii prawa. Znaczenie wykładni w prawie polega przede wszystkim na tym, że jest ona podstawowym rodzajem czynności każdego, kto ma z prawem do czynienia. W ujęciu Kelsena rolę interpretacji potęguje fakt, że wykładnia – o czym będziemy jeszcze mówić – ściśle wiąże się z procesem stosowania prawa. Dlatego właściwe zrozumienie, na czym polega interpretacja tekstu prawnego, decyduje o odpowiednim stosowaniu prawa z punktu widzenia zarówno profesjonalnego w trakcie wykonywania zawodu prawniczego, urzędowego w razie pełnienia funkcji związanej ze stosowaniem prawa, jak i obywatelskiego, gdyż przesądza również o ocenie naszego postępowania z punktu widzenia obowiązującego prawa. Dlatego interpretacja jest podstawą nauk prawnych.

Studia nad filozofią Kelsena mają znaczenie ze względu na rolę, jaką odegrał we współczesnej europejskiej myśli filozoficznoprawnej¹. Kelsen jako zwolennik prawa pozytywnego był ceniony w międzywojennej Polsce, a jego wpływy potęgowały szeroko zakrojone wówczas prace kodyfikacyjne². Zbliżone poglądy o praworządności miał między

¹ Zob. K. Opałek, *Reine Rechtslehre in Polen*, in: *Der Einfluß der reinen Rechtslehre*, Manz, Wien 1983, s. 35–61.

² Zob. J. Woleński, *The Reception of Kelsen in Poland*, in: R. Walter, C. Jabloner, K. Zeleny (Hrsg.), *Hans Kelsen Anderswo. Der Einfluss der Reinen Rechtslehre auf die Rechtstheorie in Verschiedenen Ländern = Hans Kelsen Abroad*, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien 2010, s. 377–378.

innymi wybitny specjalista w zakresie prawa administracyjnego Władysław Leopold Jaworski (1865–1930)³. Jaworski i Kelsen przyjmowali, że „państwo jest całością prawa” i dlatego wykonywanie ustaw wpływa na formę państwa. Choć różnili się w kwestiach światopoglądowych, to mimo wszystko mieli zbliżone poglądy na temat demokracji. Obaj pozostawali pod silnym wpływem filozofii Hansa Vaihingera (1852–1933). Zgodnie zatem odrzucali personifikację państwa, uważając ją jedynie za pomocną fikcję.

Kelsen cieszył się tak dużym uznaniem, że Uniwersytet Jagielloński zaprosił go w 1933 roku do objęcia katedry prawa, co jednak nie mogło dojść do skutku ze względu na jego zobowiązania związane z wyjazdem do Szwajcarii. Fakt dużego uznania w międzywojniu może zdumiewać o tyle, że w Polsce w tym czasie działało wielu wybitnych teoretyków prawa, takich jak na przykład Leon Petrażycki (1867–1931). Mimo to Kelsen był uznawany za najbardziej znaczącego filozofa prawa w tym okresie, a jego sława przetrwała także po wojnie mimo dominacji marksizmu.

Filozofia Kelsena wywarła znaczący wpływ na kulturę prawną w Polsce⁴. Ogromną zasługę mają w tym zakresie między innymi publikacje Jerzego Wróblewskiego i Kazimierza Opałka, niemniej jednak sposób recepcji myśli Kelsena w Polsce ma charakter selektywny, co Marek Zirk-Sadowski trafnie określa mianem „soft-kelsenizmu”. Wybiórczość adaptacji tej myśli polega na powszechnej znajomości założeń normatywizmu przy pominięciu niezwykle istotnych wątków neokantowskich i transcendentálnych. Dlatego celem, który stawia sobie niniejsza praca, jest prezentacja filozofii Kelsena w jej historycznofilozoficznym kontekście neokantowskiej filozofii transcendentálnej.

Zadanie moje polega na ukazaniu Kelsenowskiej teorii w perspektywie klasycznych zagadnień wykładni prawa oraz problemów związanych z jej rozumieniem, a także wyjaśnienie koncepcji interpretacji rozumianej jako proces myślowy towarzyszący stosowaniu prawa. Przedstawione opracowanie ma odsłonić wewnętrzną strukturę koncepcji interpretacji prawa, wzajemne związki i zależności między poszczególnymi składnikami badanej teorii. Staram się przy tym odnaleźć w poglądach Kelsena odpowiedzi na następujące pytania:

³ Zob. K.W. Kumaniecki, *Kelsen i Jaworski*, w: H. Kelsen, *Czysta teoria prawa. (Metoda i pojęcia zasadnicze)*, tłum. T. Przeorski, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” [Warszawa] 1934, s. 4.

⁴ Zob. M. Zalewska, *Problem zarachowania w normatywizmie Hansa Kelsena*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 9. Por. M. Zirk-Sadowski, *Soft-Kelsenism versus Multicentrism. Some Remarks on Theoretical Foundations of European Law*, in: M.J. Golecki, B.A. Wojciechowski, M. Zirk-Sadowski (eds.), *Multicentrism as an Emerging Paradigm in Legal Theory*, Peter Lang, Bern 2009, s. 53.

1. Na czym polega interpretacja prawa?
2. Co stanowi przedmiot interpretacji prawa?
3. Jaki jest zakres czynności interpretacyjnych dokonywanych w odniesieniu do wykładni prawa?
4. Jaki jest zakres swobody organów stosujących prawo podczas dokonywania wykładni?
5. Czy można podać niezawodne metody wykładni?
6. Czy istnieją tak zwane luki w prawie?

Przyjęty katalog problemów interpretacji prawa wyznacza zawartość rozdziałów niniejszej pracy. Perspektywa ujęcia poglądów Kelsena wynika z założonego z góry katalogu poszczególnych problemów wykładni. W związku z tym nieuchronnie następują przerysowania niektórych zagadnień i relatywne umniejszenia pozostałych. Pragnę w ten sposób lepiej przybliżyć ten wątek filozofii prawa, jakim była Kelsenowska czysta teoria prawa.

Dodatkowym zadaniem, jakie podejmuję w przedłożonej pracy, jest próba przedstawienia sylwetki filozoficznej Hansa Kelsena, obejmująca nie tylko życiorys oraz omówienie jego dzieł, ale również przedstawienie jego filozofii prawa. W omówieniu poglądów filozoficznych Kelsena koncentruję się na dwóch szeroko omawianych w literaturze zagadnieniach, jakimi są pojęcie normatywizmu oraz jego stosunek do neokantyzmu. Oba zagadnienia są z sobą powiązane, to znaczy filozofia normatywizmu rozumiana jest jako stanowisko pośrednie między pozytywizmem a naturalizmem prawniczym, co koresponduje z neokantowskim kontekstem jego myśli.

Z tak postawionego celu pracy wynika jej struktura. Praca składa się z ośmiu rozdziałów prezentujących po kolei – w zaproponowanym porządku problemowym – w pierwszej części sylwetkę i poglądy Kelsena, a w drugiej – poszczególne zagadnienia teorii interpretacji. O kolejności rozdziałów decyduje przyjęty porządek wykładu, który zaleca w pierwszej kolejności omawiać kwestie najogólniejsze i podstawowe, a dopiero później – szczegółowe i konkretne.

Pierwsza część zawiera omówienie biografii, bibliografii oraz doksografii Kelsena. Celem pierwszego rozdziału jest przedstawienie dokonań naukowego filozofa na tle zmiennych kolei jego życia. Opisuje on rozwój Kelsena filozofii prawa od doktoratu do dzieł wydanych pośmiertnie. Tłem życia Kelsena są dramatyczne realia pierwszej połowy dwudziestego wieku, to znaczy obie wojny światowe, które istotnie wpłynęły na jego życie i filozofię, a w szczególności – druga wojna światowa, która zmusiła go do emigracji do Stanów Zjednoczonych. Drugi rozdział podejmuje niezwykle ważne z punktu widzenia historii filozofii zadanie ujęcia poglądów Kelsena na filozofię prawa, czyli normatywizmu, oraz

opisuje dyskusję dotyczącą periodyzacji jego rozwoju filozoficznego, a przede wszystkim stosunku do filozofii neokantowskiej.

Druga część ma na celu ujęcie Kelsenowskiej teorii w szerszym kontekście problemu interpretacji (wykładni) prawa oraz filozofii języka. Zasadniczy problem można sprowadzić do pytania, czy istnieje jedno „właściwe” znaczenie dowolnego tekstu, a w szczególności – tekstu prawnego.

W trzecim rozdziale podejmuję zagadnienie możliwości wyznaczenia dopuszczalnych granic znaczeniowych uprawnionej interpretacji. Traktuję interpretację prawa jako jeden z rodzajów ustalania znaczenia (rozumienia) tekstu. Sytuuję Kelsenowską teorię interpretacji w nurcie nowożytnego rozwoju filozofii języka, to znaczy poszukiwań ideału *characteristica universalis*. W tym kontekście osadzam zarówno dylematy klasycznej teorii wykładni prawa, jak i Kantowską koncepcję zarachowania, do której odwołuje się Kelsen. Rozwój nowożytnej filozofii języka ujawnia zasadnicze wątpliwości dotyczące klaryfikacyjnej koncepcji wykładni prawa. Kelsen obnaża te zastrzeżenia, wykazując, że interpretacja prawa nie może tylko biernie odtwarzać zastanego znaczenia przepisów prawa, lecz – w określonych granicach – ma charakter twórczy. W tym rozdziale omawiam również Kantowską koncepcję zarachowania prawnego, traktując ją jako źródło inspiracji Kelsenowskiej teorii interpretacji.

W czwartym rozdziale staram się odtworzyć Kelsenowskie pojęcie interpretacji prawa. A zatem, jak wstępnie przyjęliśmy, interpretacja polega na ustalaniu znaczenia i zakresu określonego tekstu prawnego. Z tego wynika, że interpretacja stanowi pewną czynność podejmowaną wobec jakiegoś tekstu, w wyniku której ten ktoś zyskuje wyjaśnienie znaczenia tego tekstu. W procesie interpretacji można więc wyróżnić co najmniej cztery składniki: 1) podmiot, 2) akt wykładni, 3) przedmiot interpretacji oraz 4) wynik wykładni. Podmiot interpretacji nazywamy interpretatorem. Akt interpretacji stanowi podejmowaną przez interpretatora czynność interpretacji. Przedmiotem interpretacji jest to, co ma być jej poddawane. Wynikiem interpretacji będzie natomiast treść, którą uzyskuje interpretator po dokonaniu interpretacji. W tym miejscu interesuje nas przede wszystkim Kelsenowskie rozumienie interpretacji prawa, a w szczególności – na czym polega akt interpretacji.

W kolejnym – piątym – rozdziale próbuję przedstawić zapatrywania Kelsena na temat przedmiotu wykładni. W tym rozdziale staram się udzielić odpowiedzi na pytanie, co jest przedmiotem interpretacji – przepis, czy też norma prawna⁵. Są autorzy, którzy utrzymują, iż

⁵ Zob. J. Nowacki, Z. Tobor, *Wstęp do prawoznawstwa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 191 i nast.

przedmiotem interpretacji są przepisy, a za jej cel uznają ustalenie ich sensu i znaczenia, czyli wyinterpretowanie normy prawnej. Inni teoretycy sądzą, że przedmiotem interpretacji jest właśnie norma prawna. Rozbieżność wynika z różnego rozumienia pojęć normy prawnej oraz przepisu prawa. Na ogół przyjmuje się bez zasadniczych zastrzeżeń, że norma prawna stanowi wypowiedź wskazującą określony sposób postępowania, czyli regułę zachowania, którą od innych reguł (moralnych, dobrego wychowania itp.) różni właściwość „prawności”⁶. Więcej kontrowersji dotyczy pojęcia „przepis prawny”⁷. Pojęcie przepisu prawnego jest jednak związane z tekstem prawnym lub jego fragmentem i – najogólniej mówiąc – oznacza zawarty w nim „zdaniokształtny zwrot językowy” wskazujący sposób postępowania. Przepis, podobnie jak norma, jest także regułą zachowania.

Szósty rozdział zawiera omówienie zakresu czynności interpretacyjnych. Niezwykle istotne zagadnienie związane z interpretacją prawa zawiera się w pytaniu: kiedy wyrażenia języka prawnego podlegają wykładni⁸? Pytanie to zakłada określony stosunek do zasady *clara non sunt interpretanda*, a to znaczy, że jedni uznają tę zasadę, inni zaś ją odrzucają. Przyjęcie owej zasady ogranicza zakres czynności interpretacyjnych do tekstów prawnych, które „budzą wątpliwości”. Jeżeli bowiem tekst prawny jest jasny, to nie wymaga interpretacji, dlatego wszystkie zrozumiałe teksty mogą się obyć bez wykładni. Przeciwnie stanowisko odrzuca zasadę *clara non sunt interpretanda* i rozszerza zakres czynności interpretacyjnych. Interpretujemy nie tylko teksty „budzące wątpliwości”, lecz również jasne i zrozumiałe. Dla jednych wyrażenia języka prawnego podlegają interpretacji tylko w odniesieniu do tekstów budzących wątpliwości, dla innych każdy (jasny i niejasny) tekst prawny podlega wykładni.

Siódmy rozdział ma za zadanie omówienie poglądów Kelsena na metodę wykładni. Metoda jest sposobem, w jaki postępujemy w pewnej dziedzinie, czyli pewnym zespołem czynności, którym przyświeca określony cel, i powinna prowadzić do rozwiązania danego problemu lub zadania. A zatem metoda interpretacji prawa powinna wskazać nam takie czynności i środki, których zastosowanie pozwoli dokonać czynności interpretacji w sposób uporządkowany i celowy. Z pojęciem metody wiąże się również zagadnienie uzasadnienia wiedzy; metoda ma uzasadnić nasze postępowanie, uczynić je bardziej wiarygodnym. Uzasadniona metoda interpretacji sprawia, że dokonywana za jej pomocą

⁶ Zob. ibidem, s. 64 i nast.

⁷ Zob. ibidem, s. 21.

⁸ Zob. ibidem, s. 296.

interpretacja prawa staje się bardziej wiarygodna. Pytanie polega na tym, czy w filozofii prawa istnieją uzasadnione metody jego interpretacji. Interesuje nas przede wszystkim stosunek Kelsena do wypracowanych w tradycyjnej jurysprudencji metod interpretacji, takich jak analogia czy wnioskowanie *a contrario*.

Ostatni – ósmy – rozdział prezentuje Kelsenowską krytykę pojęcia luki w prawie. O luce w prawie mówi najczęściej ten, kto ocenia, że przepisy prawa nie normują pewnej sytuacji, chociaż jego zdaniem „powinny” ją regulować w określony sposób. Wypowiedzi o występowaniu luki w systemie prawa są zawsze wypowiedziami oceniającymi⁹. Można wyodrębnić minimum trzy grupy typowych kontekstów, w których są formułowane oceny o istnieniu luki w prawie:

1. Gdy w ramach unormowania prawnego „brak” przepisu, który „powinien” obowiązywać.
2. Gdy brak przepisu „jednoznacznie” określającego skutki prawne.
3. Gdy w rozumieniu organu stosującego prawo „brak przepisu właściwego, słusznego”.

Oceny braku określonego unormowania opierają się na założeniach oceniających, toteż nie można jej sformułować jedynie na podstawie analizy opisowej danej regulacji prawnej.

Do książki załączam w formie aneksu tłumaczenie artykułu Kelsena *O teorii interpretacji* z 1934 roku¹⁰, zawierającego prawie dosłowne powtórzenie rozdziału szóstego pierwszego wydania *Reine Rechtslehre...* z pewnymi zmianami i dopowiedzeniami. Zamieszczenie tłumaczenia tego tekstu – za zgodą Instytutu Hansa Kelsena w Wiedniu – ma na celu wzbogacenie polskiej literatury filozoficznoprawnej o dodatkowe źródło historyczne wiedzy o poglądach jednego z najważniejszych filozofów prawa dwudziestego wieku.

Główną tezę tej pracy można sformułować w postaci następującego twierdzenia. Kelsenowska teoria interpretacji prawa dowodzi, że z teoretycznego punktu widzenia nie istnieje jedno „właściwe” znaczenie normy prawnej. Znaczy to, że zawsze możliwe są rozbieżne interpretacje tekstów prawnych, a przepis prawny może wyznaczać jedynie bardziej lub mniej ogólne ramy znaczeniowe, które określają granice różnych możliwych i równouprawnionych sposobów wykładni. Wybór między różnymi możliwymi interpretacjami jest dokonywany z punktu widzenia praktycznego i ma charakter metaprawny, pozanaukowy oraz ściśle

⁹ Zob. J. Nowacki, *Luki w prawie. Ideologia*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 1970, t. 4, s. 29 i nast. Por. Idem, *Koncepcja luk contra legem*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, nr 66, s. 3 i nast.

¹⁰ H. Kelsen, *Zur Theorie der Interpretation*, „Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts” 1934, Nr. 8, s. 9–17.

polityczny. Interpretacja prawa przedstawia wszelkie możliwe znaczenia norm, a interpretacja polityczna uznaje jedno z nich.

Przyjęta metodologia badań odpowiada celowi oraz przedmiotowi pracy. Celem pracy nie jest sama analiza założeń oraz konsekwencji Kelsenowskiej teorii interpretacji prawa, lecz przede wszystkim jej odniesienie do dyskusji nad filozoficznym problemem interpretacji. Podejmuję próbę odpowiedzi na przedstawione pytania w historyczno-filozoficznym kontekście stanowiska Kelsena. Dlatego jestem zmuszony do zastosowania nie tylko metody analizy pojęciowej, lecz także metod historycznej analizy źródeł.

Celem analizy historycznej jest zweryfikowanie autentyczności poglądów Kelsena na temat interpretacji, a przede wszystkim odczytanie ich znaczenia na podstawie przyczyn i warunków ich powstania w procesie historycznym. Z tego powodu rekonstrukcja poglądów Kelsena opiera się przede wszystkim na tekstach źródłowych. Dla lepszego upowszechnienia idei Kelsena w Polsce fragmenty pochodzące z dostępnych tłumaczeń na język polski przytaczam na podstawie przekładu, choć traktuję je jako rodzaj opracowania tekstu źródłowego, które stanowią źródło wiedzy o interpretacjach poglądów Kelsena.

Analiza pojęciowa interpretacji prawa polega na podziale poszczególnych problemów na ich pojęcia składowe i badaniu każdego z nich z osobna. Zadanie postawione w pracy sprowadza się do tego, by pokazać wewnętrzną strukturę tej teorii interpretacji prawa, jej podstawowe założenia, powiązania i zależności między poszczególnymi składnikami¹¹. Analiza ma na celu prześledzenie struktury przytoczonej argumentacji pod kątem konsekwencji i wewnętrznej spójności. Wnioski płynące z analizy są omówione w komentarzach.

Cel pracy wyznacza również zakres materiałów źródłowych, na podstawie których powstała niniejsza publikacja. Praca ma charakter źródłowy. Poglądy Kelsena zostały przedstawione przede wszystkim na podstawie drugiego – opracowanego na nowo – wydania dzieła jego życia *Reine Rechtslehre...* z 1960 roku¹², które w przedłożonej pracy konfrontuję z wcześniejszym wydaniem tego dzieła z 1934 roku¹³ oraz

¹¹ Zob. G. Besler, *Problemy związane z określeniem metody filozoficznej*, „Folia Philosophica” 2007, t. 25, s. 171.

¹² Zob. H. Kelsen, *Reine Rechtslehre*, Aufl. 2, Österreichische Staatsdruckerei, Wien 1992; Idem, *Czysta teoria prawa*, tłum. R. Szubert, Wolters Kluwer, Warszawa 2014. Cytaty przytoczone w niniejszej pracy pochodzą w większości z przekładu Rafała Szuberta.

¹³ Zob. H. Kelsen, *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik (Studienausgabe der 1. Auflage 1934)*, Mohr Siebeck, Tübingen 2008, <https://doi.org/9783161564659>.

artykułem Kelsena pt. *Zur Theorie der Interpretation* opublikowanym w 1934 roku w czasopiśmie „Internationale Zeitschrift für Theorie des Rechts”¹⁴. Źródłowo korzystam również z innych prac Kelsena, a także z komentarzy oraz omówień zagadnienia. Mam na myśli prace takich autorów, jak: Carsten Heidemann, Joachim Hruschka, Czesław Martyniak, Kazimierz Opalek, Stanley L. Paulson, Jerzy Stelmach, Jerzy Wróblewski, Monika Zalewska i inni. Doboru materiałów dokonuję na podstawie kryterium osobowo-przedmiotowego. Załączona bibliografia zawiera wykaz wybranych tekstów źródłowych oraz niektórych opracowań wykorzystywanych w pracy.

Niniejsza publikacja nie rości sobie pretensji do wyczerpującego ujęcia zagadnienia Kelsena filozofii prawa, a także do całościowego zaprezentowania problematyki interpretacji prawa. Opracowanie koncentruje się na dwóch podstawowych kategoriach teorii Kelsena: pojęciu interpretacji (wykładni) oraz pojęciu ram znaczeniowych normy prawnej. Te dwie kategorie wyznaczają perspektywę, w której zostanie ujęta problematyka interpretacji prawa. Ze względu na tak, a nie inaczej określony przedmiot badań praca nie uwzględnia wszystkich aspektów historycznego rozwoju omawianej koncepcji. Zaprezentowane analizy i porównania tylko częściowo oddają całą dynamikę rozwoju filozofii Kelsena. W tym zakresie brakuje bardziej wyczerpującego ujęcia wpływu doświadczenia drugiej wojny światowej na kształt jego myśli, a przede wszystkim bardziej obszernego omówienia wszystkich debat, w których nasz filozof krystalizował swoje poglądy.

Na zakończenie chciałbym wyrazić wdzięczność śp. prof. dr. hab. Józefowi Nowackiemu oraz podziękowanie prof. dr. hab. Zygmuntowi Toborowi za inspiracje do podjęcia zagadnienia wykładni prawa w ujęciu Hansa Kelsena w ramach seminarium magisterskiego. Jestem wdzięczny za wszystkie uwagi i komentarze do mojej pracy magisterskiej *Teoria wykładni Hansa Kelsena*, która stała się podstawą niniejszej książki. Głęboką wdzięczność pragnę wyrazić również śp. prof. dr. hab. Andrzejowi J. Norasowi za zachętę do powrotu do tego tematu po wielu latach przerwy. Jestem bardzo wdzięczny prof. dr. hab. Janowi Woleńskiemu za uwagi i sugestie, które przyczyniły się do wzbogacenia niniejszej pracy. Serdecznie dziękuję również prof. UŚ dr hab. Gabrieli Besler za wnikliwą lekturę wybranych fragmentów książki. Szczególne wyrazy wdzięczności za bardzo skrupulatną redakcję tekstu należą się redaktor naczelnej mgr Małgorzacie Pogłódek.

¹⁴ Zob. H. Kelsen, *Zur Theorie der Interpretation...*

Osobne podziękowanie jestem winien Instytutowi Hansa Kelsena w Wiedniu, który jako współwłaściciel praw autorskich do spuścizny po Kelsenie wyraził zgodę na publikację tłumaczenia jego artykułu *Zur Theorie der Interpretation*, zamieszczonego jako aneks do niniejszej książki, oraz fotografii. Zgodnie z wolą współwłaściciela praw autorskich zamieszczone tłumaczenie nie zawiera osobnego naukowego komentarza, żeby jak najwierniej oddać polskiemu czytelnikowi oryginalną postać tego tekstu.